

Schaamteloos verheffen

Reactie op Paul Schnabel

Evelien Tonkens^{*}

Hartelijk dank voor deze uitnodiging, het is een interessante gelegenheid. Ik ga een paar dingen zeggen in reactie op het verhaal van Paul Schnabel, iets over waarom we nu toch aan het verheffen zijn geslagen, over de verlegenheid en ambivalentie die daar volgens mij toch nog omheen zitten, en over de evenwichtigheid of het gebrek daaraan van de agenda die daar gesteld wordt.

Rond dit onderwerp is de laatste jaren spectaculair veel veranderd. Ik heb twee jaar geleden bedacht dat dat *Handboek Moraliseren* er moest komen, omdat iedereen wel aan het moraliseren was geslagen, maar daar tegelijkertijd heel onzeker over was. De ontwikkeling ging eigenlijk veel sneller dan dat we dat handboek konden maken. De gedachte was: impliciet zijn er in bijvoorbeeld de inburgering, de re-integratie, de zorg, het jongerenwerk, het onderwijs, allerlei morele dilemma's waar professionals mee worstelen, omdat ze proberen andere mensen te verheffen, op te voeden. Maar er was toen eigenlijk nog nauwelijks publiek debat over. Balkenende mompelde wel wat over normen en waarden, maar daar had hij eigenlijk nog helemaal niet zoveel succes mee en bovendien was het erg algemeen gesteld, en niet op concrete praktijken gericht. Wat gebeurt er in de klas, in de spreekkamer, het buurthuis of de klas precies – daar waar mensen die taak krijgen en ook wel op zich nemen. Uit de zoektocht waar het boek op is gebaseerd, bleek dat er inderdaad heel erg veel gemoraliseerd werd, al lang voordat het enorm publiek werd.

Vier dingen vielen daarbij op. Ten eerste dat men eigenlijk heel erg op zoek was naar wat wij maar hebben genoemd 'dialogisch moraliseren'. Mensen willen niet meer 'hiërarchisch moraliseren': anderen van bovenaf, vanuit hun autoriteit of hun positie, vertellen was goed is en wat ze maar het beste kunnen doen. 'Omdat ik nou eenmaal een hogere positie heb, omdat ik deskundige ben, omdat ik van een andere klasse ben', al die dingen die in de jaren vijftig nog wel als legitiem golden, kunnen nu niet meer. Professionals willen dat niet meer en burgers pikken het ook niet meer. Waardoor professionals voortdurend zoeken naar hoe je nou in een dialoog mensen toch de les kan lezen. Dat is een moeilijke, paradoxale opdracht. Als we dus als burgers niet het gevoel hebben dat er wel echt met ons gepraat is, dat we ook zijn betrokken, dan slikken we de aanbevelingen ook niet. Dat begint al vrij jong.

* Bijzonder hoogleraar Actief burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam

Ten tweede bleek dat dialogisch moraliseren alleen gaat in een persoonlijke relatie. Als er geen persoonlijke relatie is, komt het moraliseren niet op gang en als het op gang komt, komt het niet aan. Met hiërarchisch moraliseren vroeger, voor de jaren zeventig, kon je je ook nog op iets meer rollen en functies beroepen. Nu moet je het echt hebben van de relatie van persoon tot persoon. Maar dat is vreselijk lastig, omdat persoonlijke relaties in onze verzorgingsstaat juist zo zijn weggeorganiseerd. Tussen een hulp- of zorgverlener en een cliënt zitten nu allerlei indicatieorganen, screeners en toewijzingsorganen. Bovendien zijn functies en dus relaties veel meer opgeknipt in specialismen. De een is er alleen voor de videohometraining, de ander voor de spraakstoornis en weer een ander voor de depressie en weer een ander alleen voor de melding van mishandeling en ga zo maar door. In de jeugdzorg kan je dat ook heel aardig zien, bijvoorbeeld aan de Savannah-case. Dat was voor alle betrokkenen heel lastig want hoe onpersoonlijker de relatie is, hoe moeilijker dialogisch moraliseren gaat.

Derde wat opviel, is dat professionals maar ook bijvoorbeeld buurtgenoten die elkaar ergens op trachtten aan te spreken veel last hadden van een gebrek aan maatschappelijke steun voor hun interventies. Daardoor ervoeren mensen hun interventies als toevallig en te persoonlijk. Wie ben ik om te zeggen dat jongeren minder zouden moeten drinken of blowen of op internet zitten? Of dat ouders hun kind eerder naar bed moeten sturen of gezonder eten moeten geven? Maatschappelijke steun ervaren professionals en burgers als heel belangrijk.

Ten vierde: zeggen wat iemand beter niet kan doen, gaat nog een beetje, maar zeggen goed voor iemand zou zijn, is heel problematisch. Met andere woorden: negatief wat moraliseren dat gaat nog redelijk goed, maar vooral rond positief moraliseren bestaat veel onzekerheid.

Waarom zijn we nu in deze situatie gekomen? Het lijkt erop dat we in sommige opzichten de jaren vijftig aan het herleven zijn, maar dan op een democratische manier. De jaren zestig en zeventig zouden tot bandeloosheid en egoïsme hebben geleid, en het neoliberalisme van de twee decennia daarna bracht ons veel vrije individuen, van wie de vraag is wat ze eigenlijk met elkaar gemeen hebben en wat hen nog tot fatsoenlijk en sociaal gedragen kan aanzetten. Globalisering en migratie hebben daar nog aan toegevoegd dat we niet meer weten of we wel ideeën over fatsoen en gemeenschap met z'n allen delen. Met die vragen ontstaat die morele agenda.

Ik ben het niet helemaal met Paul Schnabel eens dat het nu zo'n hele massieve agenda al is, ik geloof dat er nog steeds een hele sterke ambivalentie over bestaat. Aan de ene kant rukt het enorm op. Ik heb de afgelopen jaren zo nu en dan eens 'achter de voordeur' gegoogled en het aantal hits explodeert voortdurend. Er moet meer achter de voordeur ingegrepen worden, is de consensus, maar tegelijkertijd is er nog steeds ook een verlegenheid en een ambivalentie over. Ook vanuit de twijfel wie in de positie is om een ander de les te lezen. De elite, was het antwoord ooit. Maar het is niet langer evident dat er een elite is, en al helemaal niet dat die dit zou doen. In de oratie van Paul

Schnabel uit 2004 zegt hij zelf ook dat we eigenlijk niet goed zonder een elite kunnen, maar hij laat het een beetje in het midden wie die elite dan is en wat de taak van de elite dan zou zijn. We hebben wel natuurlijk voortdurend nog een elite, maar die is erg aan zelftwijfel ten prooi gevallen: wie zijn wij om elite te zijn?

Een extra complicatie daarbij is ook nog dat we ook steeds meer transparantie hebben, ook over de elite. Dus over een Clinton die scharrelt en een wethouder Depla die rare dingen in fietshokjes doet, om over voormalig wethouder Oudkerk nog maar niet te spreken. We zien ook steeds vaker de schaduwzijde van de elite. Dat maakt het ook al moeilijker voor de elite om toch nog te zeggen dat ze de elite zijn.

In deze onzekerheid is de populariteit van het mentoraat begrijpelijk. 'U weet waarschijnlijk dat *de Volkskrant* vorig jaar een sociale agenda had, waarin lezers mochten kiezen wat nu echt een goed en effectief middel is om de wereld te verbeteren. En daar kwam uit: mentorschappen, zoals Goal, door iemand als u, die een randgroepjongere helpt om weer op het goede pad te komen.' Dat past in een nieuwe morele agenda die gedragen wordt door een moreel onzekere elite. Wat het goede leven dan is, kun je op het persoonlijke vlak uitvechten en hoef je niet te zeggen. Je gaat iets leuks doen met een of andere Antilliaanse tienermoeder en die ga je dan intussen allemaal normen aanleren die je ook aan de kinderen in je eigen omgeving aanleert. Maar wat die normen zijn en waarom ze voor anderen ook belangrijk zijn, ga je niet expliciteren, dat is wel zo prettig.

Een andere voorbeeld van die ambivalentie is het Handvest Burgerschap. Er zou een Handvest Burgerschap komen, deze regering zou dat maken. Ik heb daar een beleidsnotitie over gezien, die waren al heel ver, maar het schijnt nu toch dat deze regering, of althans de nieuwe minister het daarbij wil laten, want het is toch eigenlijk maar weer veel te moralistisch en het is veel te betuttelend. En die ambivalentie zag ook al in de beleidsnotities zelf: 'Moeten we dat wel doen, en kunnen wij wel zeggen wat een goed burger is en wie zijn eigenlijk wij om dat te zeggen.'

Een tweede voorbeeld betreft burgerschap in het onderwijs. Daar zie je ook die verlegenheid. We moeten natuurlijk burgerschapsvorming geven in het onderwijs. Dat is goed, moet verplicht zijn, want dat gaat over goed burgerschap. Maar als je gaat kijken wat daar nu aan teksten over geproduceerd wordt dan is dat allemaal van dat soort procestaal in de trant van dat er competenties moeten worden geformuleerd en ontwikkeld zodat de samenwerking tussen de partners ten behoeve van de stroomlijning de zaak op een hoger plan wordt gebracht. Het gaat helemaal nergens over, zeker niet over goed burgerschap, want we weten eigenlijk niet goed wat een goed burger is. En als we het weten, durven we het niet goed te benoemen. Dus komt er hele vage procestaal en die arme docenten, die moeten daar dan maar weer iets van bakken.

Ik denk dat het beter is om die verlegenheid gewoon te laten varen, want die is niet erg vruchtbaar. Zij maakt mensen die het moeten doen, alleen nog onzekerder, in plaats van dat ze steun krijgen. Dus laten we dan maar gewoon zeggen: wij doen dat dus wij zijn een moraliserend volkje geworden.

Wel moeten we dan kijken hoe evenwichtig die agenda is die Paul Schnabel ook net geschetst heeft. Niet zo erg, zou ik zeggen. Hij is daarvoor iets te toevallig. Er wordt veel gedaan aan het verheffen van de onderklasse, met name via dat achter-de-voordeur-verhaal. Dat is in het licht van kunnen meekomen in deze samenleving, best nuttig. Maar er zit geen logische of natuurlijke grens aan het ingrijpen in gezinnen. Dat heeft alles te maken met de meritocratische samenleving waarin we iedereen gelijke kansen gunnen. In een ideale meritocratie, waar iedereen echt gelijke kansen heeft, wonen kinderen niet bij een gezin, zoals Michael Young ook in zijn klassieke sociologische satire over de meritocratie geschetst heeft. Gezinnen zijn namelijk gewoon belemmerend voor echt gelijke kansen. De tendens is om daar steeds verder in te gaan, om het gezin als het ware open te breken. De nieuwe maatregelen in het kader van het voorkomen van mishandeling zijn daar ook weer typerend voor: het gaat niet langer om het belemmeren van iemands ontwikkeling maar om het onthouden van een optimale ontwikkeling. Als dat grond voor ingrijpen is, zit daar geen eind aan.

Met de onderklasse, daarmee zijn we dus enorm druk in de weer maar met andere klassen niet of nauwelijks. Bijvoorbeeld als het om discriminatie gaat. Voor homodiscriminatie is recentelijk wel een programma gelanceerd maar er gebeurt bijvoorbeeld weinig tegen discriminatie op de arbeidsmarkt. Dat is vreemd, want we zijn het er wel met z'n allen over eens dat dit heel erg belangrijk is. Toch ontbreekt hier een beschavingsoffensief. Waarschijnlijk is reeds een derde van Nederland zwaar xenofob en racistisch, gemeten aan de populariteit van sommige politici, en voor die groep hebben wij helemaal geen verheffingsprogramma. We hebben wel wat dingen, het SCP heeft pas ook gekeken hoe effectief die nou zijn, bijvoorbeeld die ontmoetingsprogramma's. Daarvan heeft het SCP gezegd: hoe effectief het is, kun je eigenlijk niet goed zeggen, want dat hebben we nooit goed gevolgd. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor mensen die enorm veel geld verdienen zonder dat ze daar iets maatschappelijk nuttigs mee doen maar slechts pogen om belastingen te ontduiken. Of voor mensen die het milieu vervuilen. Allemaal mensen over wie we het eens zijn dat die eigenlijk wel wat meer beschaving kunnen gebruiken,

Weg dus met de verlegenheid over verheffen. Laten we het liever goed en evenwichtig doen en met maatschappelijke steun. Met herintroductie van persoonlijke relaties in al die velden waar ze als het ware uit zijn georganiseerd. Met expliciteren van impliciete noties over het goede leven die we eigenlijk toch wel hebben. Maak die agenda minder vrijblijvend en willekeurig. Voor het SCP is er dan natuurlijk de schone taak om dit alles te monitoren.

De tekst van deze lezing is gebaseerd op eerder verschenen artikelen van de auteur en coauteurs in het tijdschrift *Krisis* over een links beschavingsoffensief, op het *Handboek moraliseren, burgerschap en ongedeelde moraal* (Van Gennep 2006), *de Beste de Baas- verdienste, respect en solidariteit in een meritocratie* (Amsterdam University Press 2008)